

Genus i dansk

Af Michael Rasmussen

Nouns, whose fixed gender is *commune* in Danish, are combined with neuter in predicative sentences like *politik er hård-t* (politics is tough). I show the grammatical facts and explore two attempts of explanation. According to Louis Hjelmslev, gender is endowed with a basic significance, namely consistency, split into concentration and expansion. Aage Hansen's theory claims that the word *noget* (Lat. *aliquid*) and the pronoun *det* (Eng. *it*) possess the power as to generate the gender system, which associates neuter with infinitude and *commune* with finitude. Developing the Hjelmslevian thesis that gender and aspect are interrelated, I interpret genus neutrum in *politik er hårdt* on the basis of the triple *-t* in Danish: as the token of adjectives in neuter, of certain adverbs, and of the part participle.

Indledning

Den grammatiske kategori køn (genus) i dansk røber sig primært i artikelsystemet (*en bil* for fælleskøn, *et hus* for intetkøn; *bilen*, *den nye bil*, *huset*, *det store hus*). Køn kommer også til syne i kongruens: *en ny bil*, *bilen er ny*, men *et nyt hus*, *huset er nyt*. En gådefuld variation findes imidlertid mellem sætninger af typen *deres politik er farlig* og *politik er farligt*. Et navneord i fælleskøn styrer snart fælleskøn (utrum) med *-0* i det prædikative led, snart intetkøn (neutrum) med *-t*.

Dette *-t* bliver emnet på de kommende sider, med eksempler på dansk tale- og skriftsprog, fortrinsvis fra perioden 2010-2024. Ud over at dokumentere et træk ved dansk sprog er mit formål – med genus i dansk som det empiriske materiale – at sige noget om grammatisk teori og forklaring.

Nogle eksempler

Man kan konstatere en tendens i moderne dansk til, at visse navneord ændres fra fælleskøn til intetkøn. Her er nogle usorterede eksempler:

»Nettet skal renses for radikalt propaganda« (Nordjyske, 12/10 2016).

- »Vi skal tage vores eget sikkerhed (...) mere alvorligt« (Partilederdebat | Før vi stemmer: Debat om Danmarks Forsvarsforbehold, 2022, YouTube, 8:44).
- »De [elefanterne] har ikke noget pels« (DR1, 6/2 2017 ca. 18:50).
- »Vores identitet er afhængigt af vores forhold til hinanden« (Information, 30/7 2022).
- »Fysik var svært at forstå, og det krævede hårdt arbejde« (Weekendavisen, 29/7 2022).
- »Økonomien i projektet er svært at gennemskue« (DR1, 28/9 2016 ca. 18:45).
- »De [mountainbikere] vil ikke fyre alt energien af på én gang« (DR2, 13/8 2022 ca. 15:57).
- »Vigtigt information inden ibrugtagning« (på en dunk med Protox, PT8).

Jeg vil i det følgende prøve at udrede den grammatiske, semantiske og kognitive kontekst for denne brug af intetkøn. Jeg begynder med en konstruktion, der formelt set er urigtig, fordi navneordets og tillægsordets køn ikke stemmer overens:

- »Assimilation viste sig at være farligt for jøderne« (Hauge, *Løgstrup*, 2016: 233).
- »Venlighed er uproduktivt for en misantrop« (Kirkeby, *Grønlandstekster*, 2013: 56).
- »Men også forandring er behageligt« (Aristoteles, *Retorik*, 1983: I, xi, 20).
- »Men nyere dansk litteratur er også populært« (Information, 21/1 2009).
- »Tilmelding er ikke nødvendigt« (Nordjyske, 22/1 2009).
- »Sæddonation er stadig følsomt. Det viste min mors reaktion (...)« (Information, 23/7 2022).
- »Lykken er kun muligt ved livsløgnen« (Heidegger, *Markvejen*, 2007: 13).
- »Er en skive brød virkelig så slemt?« (Fit Living, maj 2014, 66).
- »Flashy nyrigdom er vulgært« (Weekendavisen, 29/7 2022, I, 3).
- »Grooming bliver snart ulovligt« (Information, 1/8 2022).
- »(...) civil ulydighed kan være legitimt« (Information, 13/9 2022).
- »Moral er godt, men dobbeltmoral er dobbelt så godt« (dansk ordspil).

I de anførte eksempler kongruerer sætningernes subjekt, der er et substantiv i ental og fælleskøn, i tal, men ikke i køn med det adjektiviske omsagnsled.

Her er det grammatiske subjekt i flertal, men med *-t* for neutrum og singularis:

- »Dårlige arbejdsforhold er ikke usædvanligt« (TV 2 Nordjylland, 26/5 2016 ca. 19:35).
- »Fisk, frugtstænger og ost var for dyrt« (dr.dk, 12/7/ 2022).
- »Bananer er got« (Hjorth red. 2016-22: 2, 207; karikatur fra 1914).
- »De gode mineraler, der er godt for os mennesker (...)« (DR1, 14/3 2024, ca. 19:25).
- »Fisk er godt« (butiksnavn i Hjørring).
- »Og der er to ting her i verden der er sikkert« (*Julehjertets hemmelighed*, 9, 11:32, DR 2022).

Man ser af eksemplerne, at *-t* som mærket for singularis og neutrum kan anvendes i stedet for de korrekte, kongruerende former i adjektivet, nemlig *-0* (singularis, utrum) og *-e* (pluralis, begge køn).

Læseren må ikke glemme, at *-t* i disse adjektiver brugt prædikativt kun er en tendens i sprogsamfundet, og at en lige så udbredt tendens opretholder den korrekte form uden *-t*:

- »Støvsugning med jævne mellemrum er vigtig«, »Møl er ikke farlige« (Løkken Folkeblad, 24/8 2022).
- »(...) rygning er ekstremt skadelig. (...) Derfor er politisk handling nødvendig« (Politiken, 27/9 2022).
- »Gulerødder er gode for fordøjelsen« (Pilgaard, *Meter i sekundet*, 2020: 254).
- »Danske våben er vigtige for Ukraines kamp« (Information, 13/9 2022).

Men valgfriheden er ikke uindskrænket, for der er sprogbrug, hvor meningen virkelig ændres, når man bytter om på *-0/-e* og *-t*. Eksemplerne er svenske, men lader sig overføre til dansk: *En ny utrikesminister vore inte så dum / dumt* og *Kalla fötter är obehaglige / obehagligt* (Widmark 1966: 3-4).

Noget er på spil i genus i dansk, der fortjener en analyse!

Forklaring ved substantiver, der kan have begge køn: *øllen-øllet*

Der er tilfælde, hvor ord styrer begge køn og derved dikterer forskellige betydninger. Tag *øl*. I fælleskøn har vi enheden *en øl* og *øllen* om en flaske eller en dåse øl, den tællelige enhed. I intetkøn, *et øl* og *øllet*, har vi derimod det udbredte og flydende, væsken. Det samme ser vi i *vanden* (en *sodavand*) modsat *vandet* (udstrækningen, massen, rumfanget). Ordet *vin* kan også være neutrum som i »Øl er det nye vin« (Nordjyske 3/9 2023). Denne sprogbrug afslører forskellen mellem den samlede og afgrænsede enhed på den ene side og den ubestemte, uafgrænsede udstrækning på den anden. Den samme forskel findes, med forlov, mellem *lorten* og *lortet*.

Når vi tager dobbeltformen *en øl* og *et øl* som basis, bliver andre sproglige former til at forklare. *Godt musik* må være en samling af musikstykker, men når man lytter til *god musik*, er det et afgrænset musikstykke af høj kvalitet. *Godt mad* er ubestemt ernæring af god kvalitet, mens at lave *god mad* henviser til et udsøgt produkt. Her er eksempler på det samme fænomen:

- »Det frugt jeg køber er sprøjtet med pesticider« (dansk stil).
- »Det her regn, der kommer« (DR1, 8/12 2016 ca. 19:02)
- »Alt is produceres løbende hele dagen« (butikskilt i Løkken, 2015).

Dog vil danske sprogbrugere utvivlsomt finde disse sætninger uacceptable: *Caféen nævner *madet på hjemmesiden, *Regnet har silet ned i flere dage, *Frugtet vokser på træerne, *Musikket lyder fra højtalerne*. Generaliseringen fra *øllen/øllet* lykkes altså kun til en vis grænse. På trods af at *musik, frugt, regn* i visse forbindelser er neutrum (*at spille højt musik, frugt er sundt, regn er vådt*), har vi ikke, i analogi med *øllet flød*, former som **musikket lød, *frugtet voksede, *regnet faldt*. Man bør af den grund understrege den partielle, aldrig helt konsekvente eller mekaniske brug af neutrum i forbindelse med ord i fælleskøn. Man siger *de spiller højt musik*, men ikke **Musikket er højt*.

Men et større mønster er ved at tegne sig, nemlig at fælleskøn (som i *øllen, frugten*) i sig selv indeholder betydningen 'enhed', 'individuation' og 'tællelighed' til forskel fra intetkøn (*det øl, det frugt*), der betegner 'masse' og 'utællelighed'. Dansk sprogbrug deponerer et betydningsindhold i neutrumsformen *-t*, der endda indsniger sig, når denne kongruens ikke burde forekomme (*de spiller høj-t musik, rejser er godt*).

Dette fænomen er velkendt af de danske grammatikere. Man skelner mellem et substantivs faste køn, nævnt i ordbogen, og det køn, som substantivet antager i brugen: mellem grammatisk og semantisk genus. Eksempelvis fastslår *Grammatik over det danske sprog*, at vestjysk har gennemført semantisk genus konsekvent. Ved tællelige substantiver har vestjysk ingen genusforskel, tag: *den mand, den hus, den træ* (væksten træ), mens alle utællelige er intetkøn: *det is, det aske, det træ* (materialet træ) (Hansen og Heltoft 2011: 461).

Fortolkningen ud fra *øllen-øllet* er inde på det rigtige, men lider ved at være analogisk og begrænset. Vi mangler et samlende syn.

Substantivets nøgne form

Læseren har sikkert identificeret en formel med tre led: substantiv, der betegner en art eller en abstrakt kategori, i fælleskøn og i nøgen form (uden artikel) + *er* (eller *bliver, synes, forekommer* o.l.) + prædikat holdt i intetkøn. Her er en liste med sætninger, man kan google:

Politik er hårdt
 Kærlighed er skønt
 Kaviar er dyrt
 Pilefletning er populært
 Krig er ondt

Her er skriftlige eksempler:

»Grød er lækkert, sundt, billigt og klimavenligt« (Weekendavisen, 18/11 2022).
 »Kanin er lækkert og godt for klimaet« (Samvirke, 24/2 2022)
 »Benzin er dyrt« (bilreklame i Nordjyske, 12/1 2023).
 »Fattigdom er frygteligt« (Söderberg, *Doktor Glas*, 2003: 74).
 »Sne er hvidt« (Jensen og Lohse, *Elementær portugisisk grammatik*, 1993: 70).
 »Mandagstrænere i politik er godt«.¹

¹ [https://polsci.ku.dk/ansatte/vip/?pure=da%2Fpublications%2Fmandagstraenere-i-politiker-godt\(1d7f1b02-0b41-4382-b6e3-c3036e33d733\)%2Fexport.html](https://polsci.ku.dk/ansatte/vip/?pure=da%2Fpublications%2Fmandagstraenere-i-politiker-godt(1d7f1b02-0b41-4382-b6e3-c3036e33d733)%2Fexport.html).

»Reklame- og kampagnevirksomhed er kun muligt ved aftale med ejerforeningen«.²

Danske grammatikere bruger termen »nøgent substantiv« og »nøgen form«, når navneordet står uden artikel og bestemmelse i øvrigt: »[Den nøgne form har] (...) sit hovedomraade, hvor der ikke tages stilling til begreberne bestemthed og ubestemthed, og hvor der ikke tænkes paa noget specielt enkeltteksemplar, -tilfælde (bekendt eller ikke-bekendt), men hvor hovedvægten ligger paa ordets begreb i største almindelighed« (Hansen 1927: 16-17). Den nøgne form »bruges når man ønsker at se bort fra betydningen af afgrænsethed, enhed og dreje betydningen i stoffig eller abstrakt retning« (Hansen 1963: 59). Deraf denne formel (som jeg senere indsnævrer): »Den nøgne form har betegningsfunktion (denotation), ikke reference, og den kan sammenlignes med appellativ [fællesord] som første led i ægte sammensætninger: *cykelsti, musegrå, skoletræt, bådflugtning, sandblæse*« (Hansen og Heltoft 2011: II, 474). Det er cykel som sådan (osv.) og ikke denne eller hin bestemte cykel.

Det afgørende i de anførte eksempler er det nøgne substantiv i fælleskøn og den dermed aftungne generiske (artsmæssige, generelle) betydning, der tiltrækker neutrum i det prædikative adjektiv: *Bøf er dyrt*. Men så snart vi konkretiserer, påpeger grammatikerne, forsvinder *-t* for ordene i fælleskøn (og kun fælleskøn interesserer os her), for man siger *denne bøf er dyr*. Vi har *kanin er lækkert*, men ikke *den kanin, de har i indhegningen, er *lækkert*.

Disse forhold kaster lys over forskellen mellem *deres politik er farlig* og *politik er farligt*. Det første er en afgrænset, konkret eller enkeltstående doktrin over for politik i al almindelighed som en aktivitet med ubestemt indhold. Man hører: »Politik, det kan være barskt« (DR1's 18:30-nyheder, 2/11 2022, 29:30) og »Politik er vigtigt, men man må aldrig risikere livet for det« (Nordjyske, 8/2 2023).

Substantiv i fælleskøn og i nøgen form lader sig ikke blot kombinere med et prædikativt adjektiv i intetkøn på dansk, men også med det anaforiske pronomen *det*, hvad man ser af de sidste to eksempler; begrundelsen herfor må være semantisk. Intetkøn tiltrækkes af det abstrakte, uafgrænsede indhold, for omvendt vil det forsvinde, så snart bestemmelser tilføjes substantivet (cf. Hansen og Heltoft 2011: II, 462). Avislederens

2 <https://nordkraft.dk/glemte-sager-praktisk-info.aspx>.

rubrik er »Feminisme må gerne være besværligt«, men brødteksten har »Det minder os om, at feminismen *skal* være besværlig« (Information, 30/8 2022).

Men den nøgne form forklarer kun visse fænomener, for substantiver i fælleskøn med artikler lader sig også kombinere med neutrum.

Erik Hansen: Et ord kan betyde en hel sætning

Under særlige betingelser ser man en regelmæssig forbindelse mellem navneordet i fælleskøn, men i bestemt eller ubestemt form (altså 'påklædt'), og kongruens med *-t*. Et berømt eksempel herpå er »mange vilde folk finder *en* pind gennem næsen smukt« (Wiwel 1901: 105n), hvor *smukt* er omsagnsled til genstandsled ligesom *smukke* i *jeg finder hendes børn smukke*. Man finder også: »En snaps er godt for alt« (ibid.: 104).

I en artikel om intetkøn har Erik Hansen en forklaring herpå. Hans udgangspunkt er, at kongruens er manifest endog dér, hvor det, som tillægsordet retter sig efter, slet ikke har noget køn, som i *at han meldte afbud, er ikke så mærkeligt og at ryge er usundt*. I sådanne tilfælde dukker tillægsordet op i intetkøn, konstaterer Erik Hansen og hævder, at »denne regel (...) gælder overalt, hvor grundledet har sætningsbetydning eller sætningsværdi«, som i *for mange lommepenge er ikke godt og en lille pause ville være skønt*. Man kan nemlig udfolde disse grundled, så man får *at der er for mange lommepenge, er ikke godt og at der var en lille pause, ville være skønt*« (1993: 133). Den syntaktiske regel (som Hansen bare antyder) lyder, at hvis det substantiviske grundled kan transformeres til en foranstillet ledsætning, vil det prædikative adjektiv stå i neutrum og dermed følge en regel om, at sætninger som led forbindes med neutrum. Selve kriteriet på, at vi har at gøre med et grundled med sætningsværdi, er omskrivningen med *det ... med*, fx *det er ikke godt med for mange lommepenge og det ville være skønt med en lille pause*.

Erik Hansen er nu nær en forklaring, for i den gruppe af substantiver, der er afledt af udsagnsord, tag *rygning*, *svømning* og *salg*, findes allerede en sætningsværdi. »Det er derfor ganske naturligt, at disse navneord også fremkalder *t*-form i de tillægsord, de får som omsagnsled« (ibid.: 134), altså *rygning er skadeligt*.

Ifølge Hansen er vi vidne til en »konflikt« mellem to grammatiske regler. Den ene regel vil, at tillægsordet kongruerer med substantivets køn,

koste hvad det vil. Den anden siger, at visse substantiver i fælleskøn indeholder en sætningsmening, der dikterer intetkønsmærket *-t* i prædikativet. Den første brug går efter ordet og dets grammatiske køn, den anden efter den sag (det sagforhold), der skjuler sig i ordet, og som forestilles, subjektivt, som en handling eller aktivitet. Det er igen grammatik over for semantik.

Jeg bifalder forklaringen med »sætningsbetydning eller sætningsværdi« (ibid.: 133). Men i den korte artikel begrænser forfatteren sig til substantiver afledt af verber; jeg savner abstrakte ord i fælleskøn uden genkendeligt verbum (som *politik, sundhed, moral*). Udgangspunktet, der ikke bores i, er desuden, at den foranstillede ledsætning og infinitiven (begge på subjektets plads i helsætningen) slet og ret kongruerer med et adjektiv på *-t*. Erik Hansen finder det nytteløst at forklare, hvorfor dansk afviser en løsning med fælleskøn som **at ryge er dyr*.

Hvad gør intetkøn egnet til ikke blot at blive kombineret med 'abstrakte' ord (*politik* osv.) i fælleskøn, men også med 'konkrete' ord med sætningsværdi udtrykkende en aktivitet (som *rygning, vinterbadning* osv.)? Hjelmslevs teori kan give svaret.

Louis Hjelmslev: Den grammatiske kategori har en grundbetydning

At alle grammatiske kategorier har et betydningsindhold, er centralt i Hjelmslevs sprogvidenskabelige tænkning. Det ville være »videnskabeligt forkasteligt«, hævder han, hvis man opgav at finde »noget betydningsindhold« knyttet til noget som tal, køn og kasus (1956: 184; cf. 1959: 218). Det er ikke nok at angive, hvilke kasus et givet sprog har, man skal også indkredse kasuskategoriens »grundbetydning«, der er »relation«. Den frugtbare idé er, at grundbetydningen giver et grundlag, hvorfra et stort antal sproglige kendsgerninger lader sig forklare og forudse. »Hypotesen maa kunne sandsynliggøres« (1956: 190), siger Hjelmslev, der tænker på verifikation.

Hvad eksempelvis genus angår, er grundkravet, at et givet sprogs grammatiske køn skal klassificeres i deres former, så de fremstår som diverse former af noget, dvs. ud fra grundbetydningen, hvis differentiering så er sammenfaldende med den sprogvidenskabelige kategorisering. For køn (såvel som for tal) er grundbetydningen konsistens, hvormed Hjelmslev tænker på »sammenhængstilstand, tæthedsgrad« (1972: 103).

Her vil jeg kort referere teorien med vægten lagt på køn for dernæst på egen hånd at udlede, hvad den siger om køn i dansk.³ Senere fremlægger jeg med flere teoretiske detaljer Hjelmslevs morfemteori fra 1938, hvis sprogvidenskabelige erkendelser muliggør en mere indtrængende forståelse af genusforhold i dansk.

Hjelmslev nærmer sig en helhedsforståelse af genus ud fra navnlig en etnologisk teori. Lévy-Bruhl trænger i 1910 om bag ved den rationelle (stort set aristoteliske) tænkning til et stadium, han kaldte prælogisk; her genfinder Hjelmslev noget af de sproglige kategoriers flydende og 'ulogiske' karakter. Centralt står den primitive ånds animisme: Alt levende er inkarnationen af bagvedliggende kræfter eller overmægtige potenser. Denne tænkning adlyder ikke kontradiktionsloven, men loven om participation, der siger, at »der er ikke modsætning mellem *A* og *ikke-A*; der er kun modsætninger mellem *A* på den ene side og *A + ikke-A* på den anden« (1972b: 102). Denne participationslogik udmærker den indbyrdes relation mellem fx et givet sprogs køn således, at i sprog med to køn vil det ene køn ramme den ene af de polært formede (del)grundbetydninger og intensivere denne, mens det andet køn vil sprede sig over begge poler.

Hjelmslev er tillige inspireret af de Jongs etno-psykologiske studie af algonkin (de Jong 1913). Den hollandske forsker forklarer den afgørende genusforskel i algonkin-sprog ved, at sprogbrugerne deler alt værende ind i en højere, mere værdifuld klasse, udstyret med magisk potens, beroende på de universelle, frembringende kræfter, og i en lavere klasse, beholdt væsner og ting, der er frembragte, afledte eller af mindre værdi. Hjelmslev kommenterer:

Den højere klasse har magisk kraft eller potens: mennesker, dyr, træer, planter (men ikke frugter), kvindens bryst og andre legemsdele med magiske evner (kønsorganer), sol, maane, stjerner, sne. Det svarer godt til en iagttagelse i indoeuropæisk, nemlig at masculinum og femininum adskiller nominativ og akkusativ, medens neutrum ikke gør det: den højere klasse (med magisk potens) virker som aktiv-transitiv, den lavere klasse (uden magisk potens) som passiv-intransitiv. Den højere klasse er da blandt andet den, der kan

3 Hjelmslev kommer ind på emnet i forelæsningserne holdt på Aarhus Universitet i 1934, udgivet posthumt (1972) og i artiklen *Om numerus og genus* (1956). Det var også emnet for Hjelmslevs oplæg i Lingvistkredsen den 28/3 1946.

frembringe noget, den lavere klasse er blandt andet det frembragte: ‘barn’, ‘frugt’ (1972: 100).

Den afgørende forskel i den primitive mentalitet beror i de Jongs teori på en »waardering« (værdsættelse, vurdering), den mellem levende og livløst. I den Hjelmslevske rekonstruktion udgør denne forskel den antropologiske forudsætning for et minimalt inventar på to grammatiske køn, omfattende henholdsvis det levende og det livløse, og dette er på sin side den logiske forudsætning for den yderligere differentiering af det levende i de to underformer, maskulinum og femininum. Det er samlet set en levendegørelse (der fremtræder som en seksualisering) af de væsner, der vurderes som handlende og aktive, sat over for neutrum forbeholdt ting og væsner, der vurderes at være passive og/eller ikke-handlende; hermed forsvarer Hjelmslev den logiske pointe, at levende går forud for kønnet levende, og afviser den sexistiske ekstrapolation ud fra de biologiske køn (sexus).

Fra disse ansatser, som også Meillet 1921 bygger på, har Hjelmslev, at genus råder over to binært ordnede former for konsistens: det udflydende, uafgrænsede, det sig udbredende (det ekspansive) på den ene side og det afgrænsede, det formede, det, der opfattes som samlet, indsluttet og fast indkredset (det koncentrerede) på den anden. Heri ser Hjelmslev grundformerne bag henholdsvis neutrum og utrum (commune) i dansk. Fra deres sproglige fødsel, om man så kan sige, besidder et ord i neutrum en betydning *oven i* sin leksikalske, nemlig dén binære komponent i grundbetydningen, der består i *det ekspansive* (bedre: vedrørende ekstensionen); substantiver i fælleskøn har omvendt medbetydningen *det koncentrerede*, med mulighed for afgrænsning.⁴

Eksistensen af tre køn er karakteristisk for indoeuropæisk, således også for gammeldansk i den tidlige middelalder og stadig for islandsk og færøsk (se Hjorth red. 2016-22: 3, kap. 10). Trekønssystemet er udgangspunktet for reduktionen i dansk, der er fuldt realiseret omkring år 1500: Hankøn

4 Jeg går ikke i dybden med Hjelmslevs detaljerede analyser af genusforhold, fordi de forekommer anstrengte i deres dog prisværdige bestræbelse på at vinde forskellen mellem mask. og fem. for videnskaben. André Martinet var direkte afvisende, da Hjelmslev rekonstruerede fransk genus med afsæt i *le champagne*, drikken, over for *la champagne*, det udstrakte, opdyrkede landområde (2014: ca. 14:22). Hjelmslev har ikke lyttet til Antoine Meillet's advarsel om, at den sekundære differentiering mellem mask. og fem. ikke lader sig rationalisere, mens derimod den primære mellem mask. og fem. som et hele over for neutrum kan det som forskellen mellem levende-aktiv-frembringende og livløs-passiv-frembragt; de to slags forskelle er for Meillet »hétérogènes« (1921: 229).

og hunkøn smelter sammen til fælleskøn, mens intetkøn bevares (herom, se Pedersen 1999). I dansk er der hermed lagt op til, at de to grammatiske køn lader sig polarisere, dvs. at sprogbrugen kan tilkende dem specifikke, modsætningsvis fattede betydninger.⁵

Hvis den polært formede grundbetydning tilspidses, kan man forvente, at modstriden bryder ud i de tilfælde, hvor et ord i fælleskøn betegner noget udstrakt, og omvendt hvor et ord i intetkøn betegner noget levende, tælleligt og koncentreret.

Hvad det første angår (jævnfør *politik er farligt* ovenfor), så kaster Hjelmslevs teori om grundbetydningen lys over tilbøjeligheden til at kombinere ord i fælleskøn, der betegner noget udbredt og udstrakt (svarende til stofordene), med intetkøn. Jeg har noteret:

Man sover »under åbent himmel« (DR1, 27/8 2022, ca. 18:48; sagt to gange).

»Hun kan godt lide (...), at hans have ikke er pænt og nusset« (Løkken Folkeblad, 24/8 2022).

»Alt den tid det [programmet] har været sendt« (TV 2, 28/8 2022, ca. 20:05).

»Den meget trafik og støj fra scootterne« (Information, 26/8 2022).

Idet modstridende betydninger er indgroet i sprogsystemet, indfører sprogbrugerne her en motivation ved at give ord i fælleskøn som *himmel*, *have*, *tid*, *trafik* og *støj* et *-t* med på vejen i adjektivet; det er en reminder om, at ordene i denne sammenhæng skal forstås som 'noget udstrakt, udbredt, sammensat'.⁶ Det samme gælder det uhyre udbredte *en* (eller *én*) *ting er sikkert*.⁷

Hjelmslev siger, at grundbetydningen kan vækkes til live i bevidstheden; den kan altid »udnyttes paa den ene eller anden maade« (1956: 188). I praksis sker det, tror jeg, når sprogbrugen tyr til formuleringer, der synes

5 I Hjelmslevs formelsprog går neutrum fra at være enten γ eller Γ over for femininum som β og maskulinum som B til at være det intensive α over for fælleskøn som ekstensivt A.

6 Måske under indflydelse af norsk optræder *regn* meget nemt som regulært neutrum, således i »efter et kraftigt regn« (TV 2 Nordjylland, 29/8 2022 ca. 18:21). På ældre dansk styrede *regn* begge køn (cf. *ODS*).

7 »En ting er sikkert« (Nordjyske, 25/11 2008), »(...) og en Ting er sikkert« (Johs. V. Jensen, *Ord og virkelighed*, 2014, bd. 5: 51; tekst fra 1943). *Ting* er i dansk fælleskøn (*den ting er tung*), men *ingenting* og *alting* viser sig som intetkøn i sætninger som *ingenting er sikkert*, *alting er galt*, oplyser Otto Jespersen (1924: 242).

grammatisk ukorrekte. Man afstår fra en tidligere form, der forekommer ubrugelig, og man introducerer en ny betydning, der anses for naturlig og korrekt. Den grammatisk korrekte, men sprogligt dårlige form er således *pizzabuddet, det står udenfor*, mens den sprogbrug, der forekommer naturlig, er *pizzabuddet, han* (eller *hun*) *står udenfor*. Af de samme grunde kan man forklare, at *menneske* kommer til at styre fælleskøn i talesproget som her: »du rø'r mennesker, og lige om lidt skal du røre [dvs. røre ved] én af de her mennesker her«. ⁸ Som Otto Jespersen rigtigt iagttag, så virker neutrum brugt om mennesker »depreciatory« (1924: 239-40). Ved ikke at tale korrekt taler man korrekt!

Hjelmslevs bud på genus i dansk er, at intetkøns abstrakte betydning er udfoldethed, fælleskøns er koncentration. Intetkøn, med mærket *-t* i de kongruerende former, er det såkaldt intensive (markerede) kategoriled, der koncentrerer kategoriens konsistens-grundbetydning som udfoldethed, mens fælleskøn, uden mærke i de kongruerende former (med *-0*), er det såkaldt ekstensive (umarkerede) led, der spreder sig over hele den pågældende dimension, omfattende såvel udfoldethed som koncentration. Udfoldethed tiltrækker fortrinsvis mærkerne for intetkøn (*vand fra indlandsisen er ren-t, under *åben-t himmel*), mens mærkerne for fælleskøn implicerer både udfoldethed (*Saharas himmel er blå-0, under åben-0 himmel*) og koncentration (*drengen er stor-0, øllen er kold-0*). Det afgørende sagforhold er i den hjelmslevske forklaring, at intetkøn slet ikke (eller helt undtagelsesvis) optræder i forbindelse med betydningen koncentration. Denne teori forklarer som uacceptable de tilfælde, hvor intetkønsmærket bruges om det koncentrerede (*drengen han er *dygtig-t til at læse, pizzabuddet *det er *kold-t i regnen*). Denne asymmetri er essentiel: En åben klasse af ord i fælleskøn behandles som intetkøn af sprogbrugen (*torsterogn er sundt, osv.*), men dansk har ikke omvendt ord i intetkøn, der mister deres *-t* og behandles som ord i fælleskøn undtagen i et begrænset

⁸ *I hjernen på stjernen*, DR1, 26/5 2022, 50:11-17; https://www.dr.dk/drtv/se/i-hjernen-paa-stjernen_-_jacob-risgaard_315138; om *en menneske*, se *ODS*.

antal tilfælde som *barn, menneske, bud, mandfolk* (som i *hendes barn er voksen nu*).⁹

Aage Hansen: Sprogbrugen udnytter genusforskellen funktionelt

Aage Hansen er en betydelig skikkelse i dansk sprogforskning, både som redaktør på *Ordbog over det dansk sprog (ODS)* og som forfatter til *Moderne dansk* (1967). Han trænger langt ind i sprogbrugernes spontane tænkning med dennes bindinger og analogier.¹⁰

Aage Hansen argumenterer for, at genus i dansk falder uden for definitionen for en morfemkategori, eftersom »et morfologisk system er opbygget af to eller flere indholdsmodsætninger der modsvares af tilsvarende forskelle i udtrykket inden for samme paradigme« (1967: II, 87). Substantiver følger ikke entydigt nogen polært bestemt indholdsmodsætning, når de styrer deres genus og dermed de dertil svarende mærker (som *-n* og *-t*): Genus får ikke sin begrundelse udefra, fra realverdenen, det være i modsætningen mellem levende og livløst, mellem personligt og ikke-personligt. »Genus i den almene anvendelse bestemmes kun indefra: det er sprogtraditionen der dekretterer *stolen* og *bordet*. Genus ved substantivet er efter dette ikke et morfologisk system men en variation (med to varianter) indenfor et andet system, determinationssystemet« (smst.).

9 I *Det stærkeste køn* (2017), der bygger på dansk talt af unge i flersprogede miljøer, konkluderer de to forskere (ikke overraskende), at »relationen mellem et substantiv og dets standarddefinerede genus er tættere internt i nominalsyntagmet end mellem substantivet og led på tværs af nominalgrænsen« samt »(...) at i led, som ikke er nært forbundet med et styrende substantiv, er det genus' semantiske side, der spiller ind på genusrealiseringen« (Kappelgaard og Hjorth 2017: 129). Afhandlingens titel til trods leder man forgæves efter en asymmetri mellem de to grammatiske køn hos de flersprogede: »der [er kun] 1 % afvigelser fra standard i det hele taget i materialet, og (...) der er lige mange afvigelser i begge genera« (ibid.: 112). Jeg mener, stik imod forfatterne og det statistiske faktum, at ord i utrum beslaglægger ca. 75 % af alle substantiver og dem i neutrum de resterende 25 %, at neutrum er det stærkeste køn i dansk (for alle dets brugere), selve genussystemets omdrejningspunkt, sådan som det alment forholder sig med det intensive led i Hjelmlevs teori.

10 *Moderne dansk* har dedikationen »Til minde om min ven og læremester Louis Hjelmlev« (1967: I, 5). I det store afsnit om genus henviser han dog bare til eksempel materialet i Hjelmlev (1956) og kommer ikke ind på selve teorien (ibid.: II, 76). Men når han overvejer, om indholdsmæssige forskelle spiller med i fordelingen af substantiver på de to køn, genkender man Hjelmlevs grundbetydning (ibid.: II, 78).

Hvis denne tolkning er rigtig, ville substantivers fordeling på de to køn være arbitrær, og man måtte hævde, at genus er en overflødig luksus, der burde kunne afskaffes. Men nu findes genusforskellen i dansk, og videnskabelig tænkning kræver (indskyder jeg lige), at de to køn i dansk »røgter en opgave, hvor vanskeligt det end måtte være at få øje på den« (ibid.: II, 79). *Nihil sine ratione!*

For at begrunde genera i dansk griber Hansen til de gådefulde tilfælde, hvor ét og samme substantiv kan optræde med begge køn som i *maden var god* over for *mad er godt i en sulten mave*; det svarer til *god musik* over for *godt musik* ovenfor. Denne differentiering skyldes følgende, siger Hansen:

(...) begrebet afgrænsethed har tydeligt affinitet til fælleskøn, og uafgrænsethed til intetkøn. Denne affinitet er det som udnyttes intralingvistisk ved den modsætningsvise brug af begge genuskongruenser ved samme ord til at betegne at de bruges om noget afgrænset eller om noget uafgrænset (...), og hermed er vi nået til erkendelse af at genus ikke er helt overflødig, men kan udnyttes funktionelt (ibid.: II, 81-82).

Kongevejen til kategorien genus går ikke via artiklerne, men derimod substantivets kongruens med adjektivet, hvad enten dette står prædikativt eller attributivt; det gælder for øvrigt, at »substantiverne er den eneste ordklasse der har kongruensdirigerende kraft« (ibid.: II, 78). Aage Hansen stiller sig så afgjort på sætningens og derved på talens niveau.

Denne udredning hviler på, at brugen af ordparrene *nogen-noget* og *den-det* afslører, at den grammatiske forskel mellem de to køn i dansk er virkelig og betydende; det ligger jo ikke deterministisk i substantiverne selv, hvilket grammatisk køn de skulle styre.¹¹ *Nogen* og *noget* bruges tillægsordsagtigt (*har du nogen ven, noget tobak? hvornår har du sidst fået noget mad?*), mens *den* og *det* er de personlige (anaforiske) stedord, der bruges ved genoptagelse (fx *filmen, den var instrueret af Spielberg* og *skilsmisse, det er kaos*). Disse fire ord tilkendegiver og dikterer, til

11 At henvise til den sproglige korrekthed, der er forvaret i ordbøgerne, hvor substantivernes køn sædvanemæssigt nævnes fra det ene ord til det næste (*musik* og *mad* er fælleskøn, mens *bud* og *menneske* er intetkøn i *DDO*), er jo ikke tilstrækkeligt for den videnskabelige begribelse af de grammatiske køn. Empiri, eller opregningen af alle forekomsterne, er ikke teorien selv, men blandt forudsætningerne for den.

hvilket genus det pågældende substantiv er at regne, og *noget* og *det* (ligesom *nogen* og *den*) overfører i Hansens rekonstruktion deres respektive betydninger fra deres anvendelse i øvrigt til substantivet uafhængigt af dettes faste køn: *nogen* går på det bestemte og afgrænsede (og personlige), mens *noget* går på det uafgrænsede som i henholdsvis *har der været nogen?* og *har der været noget?* (cf. *ibid.*: II, 82). Denne transport sker uafhængigt af substantivets faste genus, således er *tobak* og *mad* jo fælleskøn.¹² Det svarer til at sige, at genus ikke ligger i substantivet, sådan som dette skulle være i og for sig selv, men tilkommer substantivet udefra, fra en bestemmer udefra, der tildeler det et grammatisk køn. Snart skyldes denne tildeling den blinde tradition, snart er den intentionel og beror på sprogbrugerens vurdering af ordenes betydningsindhold.

Ordet *noget* er særdeles afslørende. Aage Hansen anfører, at de såkaldte stoford gerne er intetkøn (fx *sand*, *papir*, *stof*, *blod*, *brød*, *gryn*, *græs*, *korn*, *glas* (*ibid.*: II, 44)), og han uddyber:

De [stofordene] bruges normalt ikke med ubestemt artikel, i stedet bruges *noget* i tilsyneladende attributiv stilling. Det hedder på moderne dansk ikke blot *noget kød*, *noget vand*, men også (ved fælleskønsord) *noget mad*, *noget sne*. Syntaktisk står *noget* her attributivt men indholdsmæssigt er forholdet partitivt, parallelt med *en mængde sne*, *et pund kød* osv. og vekslede (hvor substantivet er i bestemt form) med forbindelser med præpositionen *af*: *noget af kødet*, *et pund af kødet* osv. Ordet *noget* står i det partitive forhold selvstændigt i forhold til det følgende substantiv, er altså ikke genusdirigeret af det (*ibid.*: II, 53).

Den såkaldte partitive betydning i *noget* forstået som *noget af ...* eller med betydningen en delmængde eller et udpluk af noget ubestemt og mere omfattende (som i *har han stadig noget familie i Jylland?*) er selve omdrejningspunktet. *Noget* kommer ind i sætningen uden at være dirigeret af substantivets faste køn, og det har en afsmittende effekt på

12 Det skal præciseres, at hvor *han-hun* angiver sex ved genoptagelse og er »indholdsstyret« som i *formanden*, *hun ...*, *sygeplejersken*, *han...* og *det fjols*, *han ...*, så er *den/det* »formstyret af substantivets genus« som i *katten*, *den ligger og sover* og *vejret*, *det bliver godt i morgen* (Hansen 1967: II 77; se også Pedersen 1999: 90).

opfattelsen af dette substantiv.¹³ Deraf den både semantiske og kognitive forklaring:

Da intetkøn står som bærer af begrebet »noget«, dvs. betegnende at det angivne betragtes som masse, noget uafgrænset i stofflig eller abstrakt forstand eller som en sammenfatning af forskelligt, får dette genus, især i talesproget, en vidtstrakt anvendelse når man vil angive sådanne forhold ved ord der uden for denne anvendelse viser fælleskøns egenskaber. Ved at ordene løsgøres fra deres fælleskøns-genus gøres deres indhold stoffligt eller abstrakt (ibid.: II, 57).

Derfor ligger det lige for, at de abstrakte ord bliver opfattet som intetkøn: »Der kan vist ikke være tvivl om at det er ordparret *den : det* som bærer af begreberne: noget afgrænset overfor noget uafgrænset (og sammenhængende dermed hvad der står uklart eller ubestemt for tanken) der er bærepillerne i genussystemet« (ibid.: II, 84). Hansen skriver også: »Bærepillerne i systemet i dansk er ord som *den : det* og *nogen : noget, hvem : hvad*, fordi de viser størst uafhængighed af et tilhørende substantiv. Ved disse ord er genusforskellen udnyttet til at betegne en bestemt afgrænset enhed overfor noget uafgrænset eller uafgrænseligt, ubestemt« (1963: 52-53).

For at sammenfatte: Forskellen mellem grammatiske køn i dansk er i Aage Hansens udlægning »funktionel«, dvs. den udgør et middel, som sprogbroen kan betjene sig af i særlige tilfælde (men ikke i alle) for at give et substantiv en særlig betydning. Hermed modsiger han det dogme, at »ethvert ord har et bestemt genus, og det skal respekteres«. For hvis det alment var sådan, at et ord var dømt til at blive anvendt »med et af de to generas mærker« (og altså kun ét), var vi tilbage ved grundløsheden, og genus ville være »stort set en indholdsløs og overflødig kategori« (1967: II, 60). Men dansk sprogproduktion viser det modsatte. Aage Hansen uddyber, visionært:

Når derimod et substantiv får mulighed for at optræde i begge genus-kategorier med en dertil svarende funktionel forskel, så har vi

13 Til de to ordpar føjer sig *al-alt, ingen-intet* og *megen-meget*. Man hører folk sige *det er mod alt fornuft, han har intet familie, forslaget har mødt meget kritik*. Man læser: »Alt produktion er økologisk« (Nordjyske 14/9 2022), »da der intet flytrafik var (...)« (Nordjyske, 25/2022), »den meget trafik« (Information, 26/8 2022).

fået en morfologisk modsætning af samme art som den vi træffer ved substantivets bøjningssystemer (numerus, determination og kasus). Det er et sådant system, blot endnu i sin vorden, vi har truffet ved denne anvendelse af intetkøn, og fremtiden vil vise om det vil konsolidere sin stilling og udvikle sig videre. At det vil være en gevinst for sproget skulle de givne eksempler vise (smst.).

I dette citat er forskellen i grammatisk køn endegyldigt fritaget for at omhandle sexus. Det normale tilfælde, hvorfra de sproglige genusfænomener lader sig overskue, er tværtom, at »et substantiv får mulighed for at optræde i begge genuskategorier«. Her har vi, hævder Aage Hansen, »en morfologisk modsætning«, så ét og samme substantiv ikke bare kan bøjes i numerus (*mand-mænd*), i determination (*en mand-manden*) og i kasus (*manden-mandens*). Det kan også bøjes i køn, i noget som tællelighed / utællelighed, i afgrænsethed / uafgrænsethed eller i konkret(e) enkelttilfælde / abstrakt almenhed. Herom er hans *Sproganalyse og sprogbeskrivelse* (1963) meget eksplicit:

Når intetkøn bruges ved fælleskønsord der betegner en (tællelig) enhed, noget afgrænset, er det udtryk for at ordene løsgøres fra deres fælleskøns-genus for at betegne noget uafgrænset. (...) Vil man omvendt ved ord i intetkøn der betegner noget uafgrænset, angive en bestemt del, portion, kan det i visse tilfælde gøres ved at man bruger den ubestemte artikel o. l. i fælleskøn: *en øl*, *en (soda)-vand*; i restaurationsprog hedder det *en bankekød*, *en oksebryst* osv. (1963: 53).

Hermed modsiger Aage Hansen ikke sin konklusion, at genus 'bare' er en funktionel kategori. Han hævder, at hvis det nævnte forhold, at et substantiv kan styre begge køn, virkelig var generaliseret, da stod vi over for en morfologisk modsætning i det danske genussystem. Det er langt fra nogen anomali i dansk, at samme substantiv kan styre begge køn.

Diskussion

Gennemgangen har indtil nu budt på såvel grammatisk analyse som teori. Man så, at et substantiv i utrum kan have sætningsværdi og dermed forbindes med neutrum (Erik Hansen). Den nøgne form i substantivet, hvis

faste køn er utrum, kan aftvinge en abstrakt betydning og forbindes med neutrum i det prædikative adjektiv (Hansen og Heltoft). Genus' grundbetydning er konsistens, hvad neutrum og utrum fordeler indbyrdes som respektive ekspansion og koncentration i betydningen og som respektive intensiv og ekstensiv i brugen (Hjelmslev). Og med omdrejningspunkt i det partitive *noget* viser genus i dansk sig som en funktionel kategori, der kunne blive en virkelig morfologisk kategori (Aage Hansen).

Ledetråden i genusforskningen har været det almene betydningsindhold, der råder for respektive utrum og neutrum, en fordeling, som den indoeuropæiske komparativisme har fremlagt (fx Meillet 1921), og som Hjelmslev prægnant gengiver som koncentration over for ekspansion. Men når det kommer til de grammatiske teories udformning, genkender videnskabsfilosoffen nogle svaghedstegn, der afslører, at her, med denne problematik, er videnskaben kommet til grænsen af sin ydeevne.

Filologen Aage Hansens teori hviler på dette ræsonnement: Intetkøn forklarer ordet *noget*, fordi intetkønsmærket *-t* er i ordet (i modsætning til i *nogen*). Men *noget* forklarer også intetkøn, fordi *noget* (i den partitive betydning) netop 'vil' det uafgrænsede, der er intetkøns betydning. Aage Hansen vikler sig ind i en videnskabeligt set uheldig cirkelbevægelse i forklaring. Men på den anden side, det skal siges, isolerer han en magtfuld feedbackmekanisme i dansk.

Teoretikeren Hjelmslev forklarer den grammatiske forskel mellem to (her mellem to køn), men han gør det ved at inddrage en begrebslig-logisk forskelsdannelse, den inden for konsistens mellem koncentration og ekspansion. Det vil sige: En forskel afledes af en anden forskel, eller der er forskel, fordi der er forskel. Den hjelmslevske forklaring løfter uundgåeligt det, der skal forklares, op til universelle, forklarende størrelser, som alle sprogbrugere har en intuitiv forståelse af, eksempelvis *levende* og *livløs*, men som ikke selv lader sig forklare. Og samtidig støder han ind i tankenødvendighedernes og også negationens begrundelsesproblem. Men med den skarpe sondring mellem system og forløb, det skal siges, forbereder Hjelmslev et fordomsfrit syn på sprogbrugens iboende – differentielle, arbitrære og løjerlige – bindinger, ikke mindst synkretismen som et substansfænomen.

Af de to teoridannelser ser jeg flest muligheder i den hjelmslevske, fordi den er langt mere omfattende og favnende end den konsekvent og også indsnævrende induktive teori fremlagt af Aage Hansen.

På basis af de fremlagte teorier vover jeg en ny fortolkning. Den tager afsæt i Hjelmslevs iagttagelse fra 1930'erne, at genus er indvendigt

forbundet med aspekt. En lang kæde af forbundne bestemmelser skulle egentlig præsenteres for at argumentere for denne sammenhæng; jeg vil her nøjes med et lille gemytligt resumé.

Hjelmslevs tænkning er deduktiv. Filosofen Oskar Hansen, der fulgte hans forelæsninger i 1942-43, skriver rammende: »Han mente, at det var nødvendigt først at udarbejde de kategorier præcist, i hvilke man behandler de sproglige fænomener. (...) Hjelmslev søgte en moderne eksakt formalisme« (2001: 26). Den deduktive videnskabsmodel forlanger, at man præcist kan godtgøre, hvad fx køn er, og det indebærer en bestemmelse af, hvad der differentierer denne kategori fra andre. Først derefter kan man med rette isolere inventaret for yderligere at udpege det, der bliver de konstituerede fænomener: ét eller flere 'ord', der styrer et bestemt køn.

Dertil kræves et helhedssyn over sprogsystemet, hvad Hjelmslev præsterer i *Essai d'une théorie des morphèmes* i 1938 (i Hjelmslev 1959). Sprogsystemets kerne er de konstante forbindelser mellem morfemer, dvs. de logisk-rationelle måder, hvorpå sproglige former forbinder sig indbyrdes. De 'morfologiske' exposanter ('bøjningsendelser') kalder på hinanden, idet de fastgør sig på konstituenten ('rødder'). De morfemer, der kan bøjes på denne basis, deles udtømmende i extense og intense alt efter, om de kan bære et indkatalyseret udsagn eller ej – det svarer intuitivt til, at de extense (verbale) morfemer genererer 'hele sætninger', mens de intense (nominale) ikke formår det.

Måden, hvorpå morfemerne påkalder hinanden, udgør et formelt netværk af rationelle forbindelser. Den såkaldt nexiske direktion genererer dette netværk i dets typiske former. Den bestemmes ved nexus (den minimale enhed af extense exposanter, 'led i en sætning') og nexi (flere nexus med indbyrdes direktion, 'hel sætning'). Disse ret udviklede bestemmelser skal til for at undgå denne logiske umulighed: at give en (formal) definition af sætningen som den totalitet, som alle andre definitioner er underlagt.

Nexien er kernen i den hjelmslevske morfemteori, der udmøntes i et synoptisk tableau (1959: 157). Dette kalkulerer med fire typer af nexisk direktion, alt efter om denne 1) råder inden for én og samme nexi (den er såkaldt homonexuel), 2) indbefatter én nexi og en anden nexi (den er heteronexuel), 3) er både 1) og 2), og 4) er skiftevis eller indifferent 1) og 2). Krydser man nu disse fire muligheder med de respektive intense og extense exponenter, opnår man i alt otte overordnede morfemkategorier, hvoraf den tredje rummer genus-numerus (under ét) som intense og

aspekt-tempus som extense. Disse er således i en vis henseende identiske.¹⁴

For at supplere denne deduktive kalkule indfører Hjelmlev, induktivt (som fremhævet af Toutain 2023: 58), tanken om kategoriernes grundbetydning. Der råder, påstår glossematikeren, »en vis *affinitet*« mellem morfemkategorier og visse »begrebskategorier [catégories notionnelles]« (1959: 161), og det beror på erfaring om sprogene. »[Valeuren eller grundbetydningen] er resultatet af en induktion« (1972b: 86). På induktiv basis fremsætter Hjelmlev nu de fire grundbetydninger: relation, intensitet, konsistens og realitet.

Det er overmåde interessant, at numerus-genus og aspekt-tempus, i kraft af direktionens kriterium, står på linje, og at begge grupper har affinitet med grundbetydningen konsistens, dog sådan at den første (og mest »resistente«) betydning, der tilkommer numerus-genus (nemlig den statiske dimension mellem diskret og kompakt), er den sidste eller mindst åbenlyse for aspekt-tempus. Og tilsvarende, at den første dimension for aspekt-tempus (den subjektive massiv-punktuel) er den sidste for numerus-genus; vurderingen af virkelighedens konsistens er subjektiv ved brugen aspekt. De to grupper deler ligeligt den dynamiske dimension ekspansion-koncentration. Der findes med andre ord et semantisk fællesskab mellem numerus-genus og aspekt-tempus, som sprogbrugen må kunne afspejle.

Fortolkning ved det tredobbelte *-t*

Jeg kan nu gå over til min fortolkning, idet jeg anvender begreber fra skolegrammatikken forenet med en ikke alt for strengt udlagt glossematik.

Man bemærker sammenfaldet af tre *t-endelser*, nemlig *-t* som adjektivets neutrumsmærke (*huset er stor-t*), *-t* som mærke for visse adverbier (*de synger smuk-t*) og *-t* som et mærke for perfektum participium (*haven er forsøm-t*). Formelt set, altså fra sprogsystemets vinkel, er betydningen nedlagt i disse tre *t-endelser* distinkte og uforvekslelige. Men i sprogbrugen udgør det tredobbelte *-t* et multifunktionelt fænomen, der tillader

14 Dertil kommer, at Hjelmlev mellem de intense (objektive) og de extense (subjektive) kategorier yderligere har indført to »logiske muligheder«, nemlig *både intens og extens* og *skiftevis intens og extens* (Bulletin 1970: 157). Hermed åbnes døren for hybride morfemkategorier.

en del spøjse sammenvoksninger, udeladelser (ellipser) og forvekslinger, som sprogbrugen anvender kreativt.

Adjektivet kan falde sammen med adverbiet på den ene side og med perfektum participium på den anden. Formen *højt* i *naboen klager over højt-t musik* lader sig således forklare som det adverbielle *højt*, der anvendes uortodokst eller snarere i ellipsens form som: *Naboen klager over for højt (afspillet) musik*. Man kan tilføje (lad mig bare vove påstanden: ved katalyse) et participium, så vi – uden at ændre på meningen – får: *Naboen klager over højt afspillet musik*.

I denne udlægning beror *-t* i *højt musik* ikke på en banal kongruensfejl; det er snarere fremkomsten af et ord fra en anden ordklasse. Det adverbielle *højt* følger sig en verbal betydning. I *højt musik* i *de spiller højt musik* insisterer sprogbrugen på, at *musik* skal vurderes som et emne, der godt nok tilhører den intense kategori nomen, men som – via adverbiet med et *-t* – befinder sig i en indirekte relation til verbets extense kategori. *Højt* opfører sig som et underled (adverbium), der forudsætter et adled (adjektiv eller participium), der på sin side forudsætter et overled (substantiv) for at bruge Otto Jespersens syntaktiske termer fra *Sprogets logik* (1913); hans eksempel er *en (3) voldsomt (2) gøende (1) hund*. Ud over at angive musikkens konsistens går *højt* på afspilningens måde – ikke på det enkelte musikstykkens iboende egenskaber, her: at musikken er *altissimo* efter krav fra komponisten. Et adled er udeladt og/eller underforstået, hvorfor underleddet forfremmes til adled i syntagmet.

Tag nu »Det er en ny indsigt, at mønstergenkendelse er nemt« (Weekendavisen, 4/5 2023). Også denne sætning lader sig uden videre udbygge med et participium, uden at betydningen ændres, fx *foretaget* (til *er nemt foretaget*). Under denne katalyse sker tryllekunsten: Adjektivet *nemt* udskiftes med adverbiet *nemt*, men derved bliver det, der lignede en kongruensfejl, begrundet grammatisk som en elliptisk konstruktion.

Transformation af adjektiv til adverbium, hvilket i skolegrammatikken er et ordklasseskift, foregår således fjernstyret af participiet, under dettes dominans. Og participiet er defineret aspektuelt, ved »punktuek«, dvs. afsluttet eller perfektivt. Man kan forvise sig om denne sammenhæng, når man indsmugler perfektum participium i listen ovenfor:

Politik er *udført* hårdt
 Kærlighed er skønt *gennemlevet*
 Kaviar er *opkøbt(e)* dyrt
 Pilefletning er *praktiseret* populært
 Krig er ondt *gjort*

Nogle af disse sætninger er afgjort mere mundrette end andre, men der er ikke brud på sprogrigtigheden. Men kunne tværtom påstå, at tilføjelsen genopretter den!

Fra analyserne ovenfor husker man, at et adjektiv med *-t* flytter substantivet i utrum, nøgent eller ej, fra én tilstand af konsistens til en anden, så man bemærker substantivet i en ny »vurdering« (de Jong) eller under »et nyt aspekt« (her i Ludwig Wittgensteins ikke-lingvistiske betydning fra *Filosofiske undersøgelser*, II, xi). Fra at være utrum-koncentreret bliver substantivet neutrum-ekspansivt. En udvidet forståelse af dette skift er nu mulig, fordi hypotesen om forbindelsen mellem genus og aspekt ser ud til at være sandsynlig. Det afgørende bevis herfor er, at man i de relevante sætninger kan indkatalysere et perfektum participium, uden at betydningen ændres.

Når vi fastholder denne pointe, fremtræder den korrekte form af typen *ytringsfrihed er vigtig* i et nyt lys. Det er en prædikation efter skemaet *S ε P* (subjekt, kopula, prædikat), idet substans og egenskab knyttes sammen (i aristotelisk og skolelogisk forstand). Med dette substantivs nøgne form tilnærmer man sig ordbogsdefinitionen eller denotation i modsætning til reference. Men det er ikke, hvad sprogbrugen synes at intendere med konstruktionen af typen *ytringsfrihed er vigtigt* og *politik er hårdt*. Alt tyder på, at adjektivets korrekte form med *-0* i utrum går på prædikationen, tilskrivelsen af en almen egenskab til en substans, mens brugen af *-t* i den samme konstruktion går på en aktivitet (en virke-lighed), der udfolder sig selv i tiden, men som også kan udpeges i sin aktualitet. Den nøgne form er ikke per se denotation.

Denne korte analyse viser, at

– betydningen 'livløs', 'abstrakt', 'udstrakt', 'ikke-individualiseret' aktualiseres ved brug af *-t*. *Politik er hårdt*.

– det verbale indhold i nominet i fælleskøn forstærkes ved *-t*. *Rygning (= det at ryge) er skadeligt*.

– adjektivet med *-t* brugt prædikativt om nominer i utrum får en adverbial betydning i kraft af den forstærkede aktivitetsbetydning. *Rygning er skadeligt* er *rygning foretages/fuldføres/forløber/fortsættes skadeligt*.

– nomen (i utrum og i nøgen form) + *er* + *adj.-t* får en perfektiv-aspektuel betydning, fordi adjektivets *-t* tilnærmes perfektum participiums *-t*. *Politik er hårdt* er det samme som *politik er blevet hårdt* (dvs. *er hårdt nu om dage, her og nu*). Dette står i kontrast til den ikke-aspektuelle effekt i nomen (i utrum) + determinativ + *er* + *adj.-0*. fx *deres politik er hård*.

– de sproglige ytringers reference og sprogbrugerens subjektive vurdering forstærkes i anvendelser som *rejer er godt* og *politik er hårdt*, idet emnet er anskuet aspektuelt.

– i ly af den tredobbelte homonymi mellem *-t*, *-t* og *-t* i adjektivet, adverbiet og perfektum participium sker en for dansk særpræget transport af verbale til nominale betydninger.

Konklusion

Det københavnske gaderåb *Rejer er godt* irriterede Johannes V. Jensen. Det forekom ham udansk, for han skrev: »[N]aar Madammen med Rejer gaar igennem Gaden (...) og synger sit *Rejer er godt*, hvad er saa det for en Sprogbrug, gebrokkent Dansk af fremmede i sin Tid indvandrede, eller gammel sjællandsk eller skaansk Dialekt? Jeg overlader historisk Sprogkyndige at opklare Slang'en« (Jensen 1916: 144). Forfatteren har ret så langt, at denne grammatiske form kommer fra folkedybets talesprog. Dog kommer den næppe fra gamle danske provinser eller uvidende fremmede; snarere har den dybe indoeuropæiske rødder.

Min undersøgelses hovedresultater er følgende: Det er ingen anomali, at sprogbrugen har *politik er hårdt* og *fisk er godt*; heri er snarere et tegn på en kreativ bestræbelse i sprogsamfundet. Og det er ingen dårlig vits, men tværtom en god idé at opfatte *-t* i *politik er hård-t* som en sammenvoksning på dansk af *-t* fra adjektivet i neutrum, af *-t* fra adverbiet og af *-t* fra perfektum participium. Heri ytrer sig den systembetingede forbindelse mellem nominale og verbale kategorier. Neutrum med *-t* i de omtalte konstruktioner bejler semantisk til aktivitetens felt og aspektuelt i participiets retning. Den gamle betydning 'passiv', 'livløs' indeholdt i det indoeuropæiske neutrum forbinder sig med den subjektive tilskrivelse af betydning til nominet som *frembragt*, dvs. underlagt en aktivitet eller udspredd af den.

I bedste fald har denne udredning bragt noget opklaring over rejekoenens – og andre kreative sprogbrugerens – tavse viden om genus i dansk!

Referencer

- Bulletin du Cercle Linguistique de Copenhague 1941-1965*. København 1970.
- Hansen, Erik: *Rigtigt dansk*. København 1993.
- Hansen, Erik og Heltoft, Lars: *Grammatik over det danske sprog*, I-III. Odense 2011.
- Hansen, Oskar Borgman: *Erindringer og refleksioner*. København 2001.
- Hansen, Aage: *Bestemt og ubestemt substantiv*. København 1927.
- Hansen, Aage: Sproganalyse og sprogbeskrivelse, i: Vestergaard, V. (red.). *Dansk sprog. Hjælpebog for den højere undervisning*, s. 37-97. København 1963.
- Hansen, Aage: *Moderne dansk*, I-III. København 1967.
- Hjelmslev, Louis: Om numerus og genus, i: Hammerich, L.L. o. a. (red.). *Festskrift til Christen Møller på 70-årsdagen 11 juni 1956*, s. 167-90. København 1956.
- Hjelmslev, Louis: *Essais linguistiques*. København 1959.
- Hjelmslev, Louis: *Sprogssystem og sprogforandring*. København 1972.
- Hjelmslev, Louis: *La catégorie des cas*. München 1972b.
- Hjorth, Ebba (red.): *Dansk Sproghistorie*, 1-6. Aarhus 2016-22.
- Jensen, Johannes V.: *Aarvog 1916*. København 1916.
- Jespersen, Otto: *Sprogets logik*. København 1913.
- Jespersen, Otto: *The Philosophy of Grammar*. London 1924.
- Josselin de Jong, J. P. B.: *De waardeeringsonderscheiding van »levend« en »levenloos« in het Indogermaansch vergeleken met hetzelfde verschijnsel in enkele Algonkin-talen. Ethno-psychologische studie*. Leiden 1913.
- Kappelgaard, Sofie Braüner og Hjorth, Hannah Bruun: *Det stærkeste køn. En undersøgelse af genusrealisering i dansk blandt teenagere i flersprogede miljøer i Køge og på Amager. (Københavnstudier i tosprogethed, bind 75)*. København 2017.
- Lévy-Bruhl, Lucien: *Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures*. Paris 1910.
- Martinet, André: *Linguistes en contact André Martinet & Michel Arrivé (part-2/3)*. [Interview], på: <https://www.youtube.com/watch?v=8XENjHmYOxA>. 2014. Besøgt december 2021.
- Meillet Antoine: La catégorie du genre et les conceptions indo-européennes. i: *Linguistique historique et linguistique générale*, s. 211-29. Paris 1921.
- Pedersen, Karen Margrethe: Genusforenklingen i københavnsk, i: *Danske folkesprog*, 41, s. 79-105. København 1999.
- Toutain, Anne-Gaëlle: Analyse et logique de la signification – une analyse épistémologique de la notion structuraliste de »Gesamtbedeutung«, i: *Acta Linguistica Hafniensia*, 55(1), s. 55-71. København 2023.
- Widmark, Gun: Är färsk sill god eller gott? i: *Språkvård*, nr. 2, s. 3-6. Stockholm 1966.
- Wiwel, H. G.: *Synspunkter for dansk sproglære*. København 1901.